

ye lâ mezhebiyye (Kahire 1963); *el-Müceddidün fi'l-İslâm* (Kahire 1965) (Hulûl bin eserinde tecdidin mâna ve şartlarını, dinin hangi konularında tecdidin yapılabileceğini açıkladıktan sonra başlangıçtan Süyûtî'ye kadar olan tecdid faaliyetlerini Süyûtî'nin *et-Tenbî'e* adlı eserine dayanarak, Süyûtî'den kendi zamanına kadarki faaliyetleri ise Muhammed el-Merâgî'nin *Buğyetü'l-muktedirin* adlı kitabını esas alarak anlatmıştır); *et-Tefsîr neş'e-tühû, tederrucühû ve tetavvuruhû* (nşr. İbrâhim Hurşîd, Kahire 1982).

C) Tarih. *Künnâse fi'l-felsefe ve târîhîhâ* (Kahire 1934); *Târîhu'l-mîlel ve'n-nihâl* (Kahire 1935); *Re'y fi Ebi'l-'Alâ'* (Kahire 1945); *Mâlik b. Enes terceme muharrere* (I-III, Kahire 1951); *el-Cündiyye ve's-silm fi'l-İslâm* (Kahire 1960); *Mâlik b. Enes tecâribü hayât* (Kahire 1962); *Târîhu'l-haçâreti'l-Mısriyye* (Kahire, ts., eserin II. cildinde yer alan İslâm'ın zuhurundan XX. yüzyıla kadar Mısır'da dinî hayatla ilgili bölüm [II, 529-560] Hulûl'ye aittir).

D) Eğitim. *el-Ezher fi'l-karni'l-İşrîn* (Kahire 1936); *İtticâhât hadîse fi't-tervîh ve evkâti'l-ferâğ* (Kahire 1980, Kemâl Dervîş, Muhammed Muhammed Hammâmî ile birlikte); *el-Melâ'ib ve'l-meyâdinü'r-riyâziyye el-miğyâs ve'l-eb'âd* (Kahire 1984, Abbas er-Remlî ve Hanefî Muhtâr ile birlikte).

Hulûl gençlik yıllarında el-Kâtibü'l-mütenekkîr takma adıyla *Cerîmetü'l-âbâ', Sefîrü'r-Regîd ve er-Râhibü'l-mütenekkîr* adlı üç tiyatro eseri kaleme almış, 1917 yılında Kahire Tiyatrosu'nda sahneye konan bu oyunlar yazarın ölümünden sonra *el-Edeb* dergisinde yayımlanmıştır.

Kâdî Abdülcebbar'ın *el-Muğnî fi eb-vâbi't-tevhîd ve'l-'adl* adlı eserinin XVI. cildinin ilmi neşrini yapan (Kahire 1380/1960) Hulûl'nin ders notlarından oluşan *Nazarâtü'l-İslâmî'l-ictimâ'iyye ems el-yevm ve gâden, Müzekkiretü'l-ağ-lâk, Târîhu'l-ağâ'idü'l-İslâmiyye, Müzekkire âdâbi'l-bahş ve'l-münâzara, Müzekkire fi'l-edebü'l-'Arabî ve târîhîhî* adlı eserleri henüz yayımlanmamıştır. *Mecelletü külliyyeti'l-âdâb, es-Siyâse, er-Risâle, el-'Arabî, el-Muktefaf, el-Edeb ve Mecelletü'l-kazâ'i's-şer'î* gibi dergilerde çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

The Encyclopaedia of Islam'ın Arapça çevirisi *Dâ'iretü'l-ma'ârifü'l-İslâmiyye*'deki "Uşûl" (II, 265-290), "Belâgat" (IV, 65-72), "Tahrîf" (IV, 602-608), "Tefsîr" (V,

348-374), "Selâm" (XII, 49-52), "Sîret" (XII, 440-458), "Şer'at" (XIII, 257-265), "Şâlih" (XIV, 107-111), "Şahîh" (XIV, 150-161), "Sadaka" (XIV, 170-171) ve "Salât" (XIV, 302-308) gibi birçok maddeye tashih, tenkit ve ikmal mahiyetinde ilâveler yapan Emîn el-Hulûl'nin bütün eserleri, el-Hey'e-tü'l-Misriyyetü'l-âmme tarafından 1978 yılından itibaren *el-A'mâlü'l-kâmile li-Emîn el-Hulûl* adıyla yayımlanmaya başlamıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Yûsuf Es'ad Dâğır, *Meşâdirü'd-dirâsâti'l-edebiyye*, Beyrut 1972, III, 399-400; M. Seyyid Kîlânî, *Zeylû'l-Mîlel ve'n-nihâl li's-Şehristânî*, Beyrut 1395/1975, s. 86-91; Bedevî Tabâne, *el-Beyânü'l-'Arabî*, Kahire 1396/1976, s. 415-424; Ahmed İsmailoviç, *Felsefetü'l-İstîsrâk*, Kahire 1980, s. 404-409; İbrâhim Medkûr, *Ma'a'l-Hâlidîn*, Kahire 1401/1981, s. 132-133; Kâmil Sa'fân, *Emîn el-Hulûl*, Kahire 1982; Kehhâle, *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, I, 400; a.mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 137-138; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 16; Abdülmün'im Şümeys, *'Uzama'ü min Mısır*, Kahire 1985, s. 162-170; Abdülvâris Mebrûk Saîd, *Fi islahi'n-nahvi'l-'Arabî: Dirâse nakdiyye*, Küveyt 1406/1985, s. 133-140; M. Mehdi Allâm, *el-Mecma'iyyûn fi ham-sine 'âmen*, Kahire 1406/1986, s. 79-81; Fehd b. Abdurrahman er-Rûmî, *İtticâhâtü't-tefsîr fi'l-karni'r-râbi'* 'aşer, Riyad 1406/1986, III, 881-924; Ahmed Ömer Ebû Hacer, *et-Tefsîrü'l-ilmî li'l-Kur'ân fi'l-mizân*, Beyrut 1411/1991, s. 302-307; *Mu'cemü esmâ'i'l-'Arab* (haz. Muhammed b. Zübeyr v.dğr.), Maskat 1411/1991, I, 547; Naîm el-Himsî, "Târîhu fikreti İcâzi'l-Kur'ân münzû'l-bi'seti'n-nebeviyye hattâ 'aşrine'l-hâzır ma'a nakd ve ta'lik", *MMIADm*, XXX/1 (1955), s. 106-113; Suat Yıldırım, "Kur'ân-ı Kerîm'de Kissalar", *İFD*, III (1979), s. 41; Nebîl Ferrec, "Emîn el-Hulûl fi'z-zikri'l-mi'eviyyeti'l-milâd h.", *el-Müntedâ*, XIII/152, Dubâi 1416/1996, s. 14-16; Âtuf el-İrâkî, "Emîn el-Hulûl ve nemâzic min fikrihi't-tecdidî", a.e., XIII/152 (1416/1996), s. 17-21; M. Zekî el-Aşmâvî, "Taşîhu meşârî'd-dersi'l-belâğî ve tecdidühü 'inde Emîn el-Hulûl", a.e., XIII/152 (1416/1996), s. 22-25; Yümnâ Tarîf el-Havîl, "Emîn el-Hulûl: Risâletü't-tefavvur ve't-tecdid fi'l-fikri'd-dîni", a.e., XIII/152 (1416/1996), s. 26-33; Ahmed M. Sâlim, "Neh-datü'z-zât mine't-tagrîb ile't-te'sîl min Selâme Mûsâ ilâ Emîn el-Hulûl", a.e., XIII/152 (1416/1996), s. 34-38.

HULÛSİ KILIÇ

HULK

(bk. AHLÂK).

HULMÂNİYYE

(الحلمانية)

Müşebbihe'ye mensup

Ebû Hulmân el-Fârisî ed-Dımaşki'nin (ö. IV/X. yüzyıl)

görüşlerini benimseyenlere verilen ad (bk. MÜŞEBBİHE).

HULÛL

(الحوّل)

İlâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine veya tamamına intikal edip onlarla birleşmesi anlamında bir terim.

Sözlükte "bir şeyi çözmek, bir yere intikal etmek, konup yerleşmek" anlamlarında masdar olan hulûl kelimesi isim şeklinde de kullanılır. Terim olarak "gül suyunun güle sirayet etmesi gibi iki cismin birleşmesi, varlıkla onun mahallî veya arazla cevher arasındaki münasebet, bir şeyin mevcudiyetinin diğerinin mevcudiyetiyle aynı olması" gibi değişik biçimlerde tanımlanmıştır (*et-Ta'rîfât*, "hll" md.; Tehânevî, I, 706-709). Ruhun bedenle, faal aklın insanla birleşmesine bazı filozoflar ve Bâtînîler'ce hulûl denilmişse de İslâm düşünce tarihinde itikadî tartışmalara konu teşkil eden hulûl "ilâhî zâtın veya sıfatların yaratıklardan birine, bir kısmına yahut tamamına intikal edip onlarla birleşmesi, Allah'ın insan veya başka bir maddî varlık görünümünde ortaya çıkması" diye tanımlanabilir. Hulûl kavramı Kur'ân-ı Kerîm ile bazı hadislerde sadece sözlük anlamında yer almıştır (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "hll" md.; *Müsned*, III, 354, 386).

İslâm'dan Önceki Dinlerde Hulûl. Genel olarak dinlerden tek tanrılı dinlere kadar geniş bir inanç kuşağında ortaya çıkan hulûl (incarnation) kavramı, insan üstü ilâhî bir kudretin belli bir amaç doğrultusunda çoğunlukla insan, bazan da hayvan sûretinde tamamen veya kısmen yeryüzünde görünmesini (bedenlenme) ifade eder. Bu tanımla hulûl, basit bir şekil değiştirmenin ötesinde ilâhî iradenin linçli olarak kendini göstermek üzere herhangi bir varlığın bedenini seçmesiyle ilgilidir. İlk şekli animistik dinlerde ortaya çıkmış olmakla birlikte hulûl inancı gerçek önemine özellikle Hinduizm ve Hristiyanlık'ta kavuşmuştur. Bununla birlikte eski Mısır'dan Grekler'e kadar pek çok dinde görülmektedir.

Kozmostaki varlıklar arasında ontolojik bir ayırımın olmadığına ve bütün varlıkların mahiyeti itibarıyla özdeş bir can taşıdığına inanılan animistik dönemlerde bir ruhun bir başka bedene girmesi inancı (lycantrophy, shape shifting) oldukça yaygındı. Mezarlara konulan ölü hediyelerinin de desteklediği gibi muhtemelen ruhların mutlak olarak bir bedende var olabileceği düşüncesi bu inanca yol açmış-

tır. En azından ruhların geçici de olsa yeryüzüne döndükleri düşüncesine eski kültürlerde sıkça rastlanmaktadır. Eskimoların inancına göre ruhlar zaman zaman çoğunlukla akrabalarının bedenine bürünerek yeniden dünyaya dönerler. Şamanlar, herhangi bir törende taktıkları mask aracılığıyla geçici olarak onun temsil ettiği varlığın ruhuna ait olduklarına inanırlar. Şamanik karakterdeki Şintoizm'de de rastlanan bu aidiyet fikri, hulûl inancından farklı olsa bile onun hazırlanmasına katkıda bulunan süreçlerden biridir. Bu fikrin uzantısı olan inanç biçimlerine Orta Avustralya yerlilerinde sıkça rastlanmaktadır. Buna göre daha insanlar yaratılmadan önce herkesin ölümsüz ruhu ruhlar âleminde mevcuttu. Ruhlar bu âlemde yaşarken ata totemleri insan ruhlarına her türlü bilgiyi öğretmişti. Yaratılıştan sonra bu ruhlar insan süretinde bedenlendiler; ölümden sonra gidilecek yer yine ruhlar âlemidir.

Eski Mısır'da firavun genellikle tanrı Horus'un bedenleşmiş hali olarak düşünüldü. Grekler'de Zeus ve Artemis gibi ilâhlar sık sık hayvan bedeninde yeryüzüne gelirlerdi. Eski Türkler'de "don (elbise) değiştirmek" tabiriyle ifade edilen hulûl inancına göre Şamanlar ya da önemli şahsiyetler sık sık hayvan bedenine girer ve hayatlarının bir bölümünü bu şekilde geçirirlerdi. Budizm'in Mahayana mezhebinde Buda adını alan ezeli ve ebedi kudret yeryüzünde Siddhartha Gotama'da bedenlenmiştir (nirmâna kâya). Hulûl inancının bir doktrin olarak ciddi mânada önem kazandığı dinlerin başında Hinduizm gelmektedir. Hinduizm'de hulûl için kullanılan Sanskritçe terim "avatara"dır (aşağı inmek, görünmek). Başta Vişnu olmak üzere çeşitli ilâhlar insanlığı kurtarmak üzere ya ilâhlık unsurunun bir kısmını (amśavatarana) veya tamamını (pūrṇāvatārā) bir bedene büründürerek yeryüzüne inmektedirler. Hinduizm'de avatara inancı dört çağ (yuga) doktriniyleleştirilmiştir. Buna göre insanlığın ilk ve en mükemmel çağı Krita yugadır. Daha sonra sırasıyla her biri bir öncekine göre dejenere olmuş üç çağ (Tretā, Dvāpara ve Kali) gelir. İlerisinde bulunulan Kali yuga en kötü dönemdir. Her bir çağda insanlığı kurtarmak üzere tanrı Vişnu on ayrı sûrette yeryüzüne gelmiştir. Daha değişik sayıları ve varyantları olmakla birlikte geleneksel on avatara şunlardır: Balık, kaplumbağa, yaban domuzu, insan-aslan, cüce, baltalı Rama, Rama, Krişna, Buddha, Kalkin (Dowson, s. 37, 38). Şiva gibi diğer

ilâhların hulûlünden de bahsedilmekle birlikte bunlar Vişnu'nun avataramaları kadar popüler değildir.

Çoğu mitolojik anlatımlarla karışmış olan avatara inancı, tanrı Vişnu'nun git-tikçe bozulan bir dünyada insanlığı kurtarmak için yaptığı kahramanlıklarla ilgilidir. Buna göre Vişnu'nun en önemli avataramalarından biri olan yaban domuzu kozmosun oluşumu ile alakalı bir fonksiyon üstlenir. Gerek Mahabharata gerekse diğer kitaplarda anlatıldığına göre yeryüzünde vuku bulan bir tûfandan sonra Vişnu kara parçalarının suya gömüldüğünü görür. Büyük bir yaban domuzu süretine girip suların içine dalar ve toprakları yeniden su yüzüne çıkararak kozmosun yok oluşunu önler. Vişnu'nun bir diğer önemli avataraması olan balık ise insan ırkının atası pozisyonundaki Manu'nun kurtarılmasıyla ilgili bir fonksiyon üstlenir. Buna göre bir gün küçük bir balık Manu'ya yeryüzünde büyük bir tûfan olacağını haber verir ve ondan bir gemi yapmasını ister. Manu da bu gemiyi yapar ve içindekilerle birlikte tûfandan kurtulur. Balık süretine giren Vişnu böylece insanlığın yok olmasını önlemiş olur. Vişnu'nun son avataraması Kalkin ise Şilîk'teki mehdî inancını çağrıştıracak eskatolojik bir öneme sahiptir. Vişnu, içinde bulunulan Kali yuganın sonunda beyaz bir at üzerinde yeniden tezahür edecek; onun gelişiyle birlikte kötüler nihai olarak cezalandırılacak ve yeryüzü yeniden yaratılacaktır. Vişnu'nun diğer avataramaları ile burada örneklendirilen avataramaların fonksiyon açısından bir farklılığı yoktur. Bütün avataramaların üstlendiği temel ve ortak rol yeryüzünün varlığını sürdürmesine katkıda bulunmaktır.

Hulûl kavramının önem kazandığı ikinci din Hristiyanlık'tır. Hulûl inancı için hristiyan literatüründe "et" anlamında Latince *caro* kökünden türetilen ve "ulûhiyetin bedenleşmesi" anlamına gelen *incarnation* kelimesi kullanılır. Hristiyanlığa göre Tanrı, insanlığı kurtarmak amacıyla Nâsıralı İsa'nın kişiliğinde bedene bürünmüştür. Bir iman esası olarak kabul gören bu inancın ilk izlerine Filipililer'e Mektup'ta (2/6-11) rastlanır. Kolose-liler'e Mektup (1/14) enkarnasyon fikrini İsa'nın "pre-existent" (beşerî varlığından önceki) varlığı ile birleştirir. Yuhanna ise (1/1-5) İsa'nın pre-existent varlığını vurgulayarak (1/14) bu var oluş biçimini enkarnasyon inancı ile ilişkilendirir. Matta (1/20-21) ve Luka'da (1/30-36) enkarnasyon fikri yoksa da Meryem'in bâkire olarak İsa'yı doğurması inancı devreye so-

kularak İsa'daki ilâhlık unsuruna vurgu yapılmak istenmiştir.

Liberal yorumlara göre Hristiyanlık'taki enkarnasyon inancı, Grek geleneklerinden bölgedeki pagan inançlara kadar uzanan geniş bir kültürün etkisi altında gelişmiştir. Grekçe konuşan yahudi-hristiyan çevrelerde Yahudilik'teki şahıslarılmış hikmet (hokma) anlayışının Grek felsefesindeki logos kavramı ile birleştirilmesi ilk önce İsa'nın pre-existent bir varlık olarak kabulüne yol açmıştır. Böylece bir bakıma Yahudilik'teki "ezeli Tevrat" anlayışı yerine Hristiyanlık'ta İsa konulmuştur. Bu fikir muhtemelen daha sonraları Gentile hristiyanları arasında Tanrı'nın İsa süretinde bedenleştiği fikrine yol açmıştır.

Erken dönemlerde enkarnasyon doktrini, yahudi geleneğini sürdüren yahudi-hristiyan kökenli gruplar dışındaki bütün kiliselerde kabul görmüştür. İlk kilise babalarının metinlerinde özellikle vurgulanan bu doktrin İznik Konsili'nde (325) resmî bir akide haline getirilmiştir. Bugün Katolik ve Ortodokslar başta olmak üzere, liberal hristiyanlar ve marjinal küçük gruplar dışında kalan bütün kiliseler enkarnasyon doktrinini iman esası olarak kabul etmektedir. Bazı eski gnostik hristiyan mezhepleri enkarnasyon inancını devrî tarih süreciyle ilişkilendirerek Hinduizm'deki yoruma yaklaşımlardır. Buna göre İbrâhim, İshak, Ya'küb ve İsa, Âdem'in çeşitli dönemlerde ortaya çıkan yeniden bedenleşmiş hallerinden başka bir şey değildir. İlk yaratılan ruh olarak Âdem zaman zaman çeşitli peygamberlerde bedenleşerek insanları kurtarma fonksiyonunu üstlenir.

BİBLİYOGRAFYA :

G. Parrinder, *Avatar and Incarnation*, London 1970; A. Yaşar Ocak, *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslâm Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983, s. 146-153; J. Dowson, *A Classical Dictionary of Hindu Mythology and Religion, Geography and Literature*, New Delhi 1987, s. 33-38; P. Lowell, *Occult Japan*, New York 1990; N. Söderblom, "Incarnation (Introductory)", *ERE*, VII, 183-184; H. B. Alexander, "Incarnation (American)", *a.e.*, VII, 184-186; P. J. MacLagan, "Incarnation (Chinese)", *a.e.*, VII, 188; A. Wiedemann, "Incarnation (Egyptian)", *a.e.*, VII, 188-192; H. Jacobi, "Incarnation (Indian)", *a.e.*, VII, 193-197; J. A. Mac Culloch, "Lycanthrophy", *a.e.*, VIII, 206-220; D. Kinsley, "Avatara", *ER*, II, 14-15; M. Waida, "Incarnation", *a.e.*, VII, 156-160; J. P. Carse, "Shape Shifting", *a.e.*, XIII, 225-229.

KÜRŞAT DEMİRCİ

İslâm Düşüncesinde Hulûl. Gâliyye fırkalarının benimsediği bir itikadî esas olan